

**Роль та значення творчості Річарда Кантільона для розвитку
теорії аграрних відносин та економічної науки взагалі**

П. П. Несененко, к.е.н., доцент кафедри ЗЕТ ОНЕУ

В статті представлено аналіз основних проблем економічних досліджень Р. Кантільона і значення його творчості для розвитку теорії аграрних відносин та економічної науки взагалі

Ключові слова: теорія аграрних відносин, історія економічної думки, економічна наука.

П. П. Несененко Роль и значение творчества Р. Кантильона для развития теории аграрных отношений и экономической науки вообще

В статье представлен анализ основных проблем экономических исследований Р. Кантильона и значение его творчества для развития теории аграрных отношений и экономической науки вообще

Ключевые слова: теория аграрных отношений, история экономической мысли, экономическая наука.

P. P. Nesenenko R. Cantillon's works and their role in the agrarian relations theory and general economics development

The paper displays the analysis of the major issues in R. Cantillon's economic researches and justifies their significance for agrarian relations theory as well as general economics development

Key words: agrarian relations theory, history of economic thought, economics

На жаль, ім'я цієї видатної людини довгий час було мало відомо широкому колу світової наукової громадськості, хоча найбільший вклад в розвиток економічної теорії, як початку переходу від донаукового етапу розвитку економічної думки в науковий етап, належить саме Річарду Кантільону (біля 1680 – 1734), ідеї якого знайшли своє відображення в його єдиній праці «Нарис про природу торгівлі взагалі» («Essai sur la nature du

commerce en général»)), яка побачила світ тільки після 20 років його смерті на французькій мові у Лондоні у 1755 році.

Предметом дослідження його книги є з'ясування сутності, виникнення та фактори, які змінюють багатство. Для дослідження предмету вчений використовував аналітичний метод, активно доповнюючи його історичним, коли кожне явище та його сутність є відносними, тобто вірними до відповідного проміжку часу та місця.

Головна проблема твору полягала у з'ясуванні поняття багатства, його джерел та розподілу, де ключовими проблемами дослідження стали:

- розмежування натурального, обмінного та грошового господарства;
- виділення теорії внутрішньої цінності благ на відміну від теорії ринкової ціни;
- структуризація суспільства на класи та проблеми відтворення.

Що стосується першого аспекту, то він розглядає процес становлення економіки, як чотирьохетапний. На першому – існує натуральне господарство. На другому – починається поступова трансформація господарства суспільства заснованого на натуральному (бартерному) обміні в економіку, яка, з часом, на третьому етапі, переходить в грошовий обмін. І, нарешті, на четвертому, підключається фактор зовнішнього ринку, який переводить замкнуту модель господарювання у відкриту.

Центральним аспектом книги великого ірландського дослідника стала проблема багатства, з'ясування факторів його росту та законів його розподілу. Утворення джерел багатства, визначають дві його основні складові: праця та земля, що нагадує трактування цього питання, В.Петті. Однак, на відміну від останнього, земля є визначальним аспектом утворення багатства, що відрізняє ідеї Р.Кантільона не тільки від В.Петті, але і всієї класичної політичної економії. В такому тлумаченні чітко виокремлюється початок суттєвої відмінності у цьому питанні між майбутньою західною економічною думкою та марксизмом, де фактично, в головному творі – «Капіталі», в якості єдиного джерела багатства розглядається виключно

праця, хоча у «Критиці Готської програми» саме цей підхід піддається нещадній критиці.

Подібне трактування, К.Маркса у подальшому розгортанні проблем дослідження капіталістичного способу виробництва, призвело до появи таких понять, як, наприклад, удавана соціальна вартість, що стало наслідком абстрагування від такого виду основного капіталу, як земля.

На відміну від К.Маркса, Р. Кантільон виділяє дві основні категорії – зовнішню ціну та внутрішню цінність. В тлумаченні останнього автора, зведення всіх товарів до єдиної міри цінності робить монета. Причому, вона може виступати загальною мірою цінності (вартості) тільки за умови її кореспондування, реально і внутрішньо, з ціною землі та праці у всьому тому, що представлено на ринку.

«Земля є джерелом, або матерією, із якої більшають багатства; праця людини надає їм форму, а багатство само по собі є ніщо інше, як продукти, необхідні для харчування, обміну та розваг».[1, с. 269] Таким чином, земля дає матеріал, а праця – змінює його первісну форму, формуючи корисну цінність.

Дослідження праці людей на землі дозволило Р. Кантільону показати особливості та форми розподілу праці, які отримали, в подальшому, свій розвиток в праці А.Р.Ж. Тюрго «Роздуми про створення і розподіл багатства» (1766). Крім того, в ході дослідження відміченої проблеми, були закладені витоки теорії населення, які визначались станом землі та її місцем положення з демонстрацією причин появи на відповідних територіях поселень від сіл, селищ та міст, а, також, причини їх зростання, стабілізації або занепаду, а, також, визначення кількості землеробів, ремісників та інших працівників в державі, пропорційно їх кількості, яких держава потребує. В подальшому, ця проблема отримала свій розвиток в творчості Т. Р. Мальтуса.

Інший фактор, праця, що впливає як на дохід так і витрати людей, що її використовують, досліджується після з'ясування впливу землі, як основного джерела багатства. Розглядаючи особливості праці робітників різних

професій, Р. Кантільон відмічав, що оплата праці землероба або чорнороба, людиною, яка їх наймає «буде, природно, коштувати дорожче, пропорційно часу, витраченому на освіту, ризику, який супроводжує підвищення кваліфікації».[1, с. 271] Праця, як фактор виробництва, на думку дослідника, отримує доход у формі заробітної плати. Різниця в оплаті праці пов'язані: з витратами часу не її виконання; витратами, ступенем труднощі у оволодінні відповідним фахом і ризиком у її оволодінні, а також, здібностями, які пов'язані з виконанням своїх професійних обов'язків та відповідальністю. Відмічені напрацювання стали основою для теорії заробітної плати А.Сміта. де, відповідно, враховувалась її важкість та якість (кваліфікація), які повинні компенсувати спочатку, фізіологічні витрати працівника, а з його розвитком – ще й соціальні витрати. У X главі «Багатства народів» були уточнені обставини, що пов'язані з різними способами використання праці та капіталу, що відхиляють величину заробітної плати від її природного рівня. При цьому були враховані ряд обставин, які були відмічені вище Р.Кантільоном.

Взаємодія органічного (землі) з неорганічним (працею) вимірюється через єдину міру – ціну виробництва. Звідси, мірою витрат стає ціна, яка дається за благо яка може обрізати або, навпаки, додавати до внутрішньої цінності.

Дослідження ціни дозволило Р.Кантільону вийти на розуміння її як форми фіксації існуючих пропорцій і замислитись над тим як конкретно відбувається ця зміна. На подібний факт вперше звернув увагу П.Буагільбер. Фактично він вказав на закон пропорційності який проявляється через рух ціни і для якого потрібно тільки дати свободу ринковому механізму. Цим досягалось, з одного боку, формування пропорційних цін, що компенсували витрати виробництва, а з іншого, отримання відповідного доходу для подальшого розвитку господарства товаровиробника.

Виходячи з творчості Р.Кантільона, відбулось суттєве уточнення проблеми. Цінність розглядалась як відносна величина, а не абсолютна

(марксизм) де вона є один із факторів товару, що в посібниках по політичній економії, помилково називається властивістю. У зв'язку з цим К.Маркс назвав її вартістю, на відміну від попереднього етапу економічної науки де вона назвалась цінністю. Цим вказувалось на працю як головний фактор виробництва, а з іншого на трудову теорію вартості як основу розгляду всіх фактів дійсності.

На відміну від подібного підходу цінність для обміну предстає у Р.Кантільона не уречевленою в товарі, а виключно відносною величиною як безпосередні зв'язки між людьми, що виникають при обміні речей. При цьому праця виконує роль мірила багатства. В подальшому, в західній думці виокремились два її аспекта. По-перше, праця окремого індивіда та, по-друге, праця інших людей. На жаль вони отримавши чіткі термінологічні розмежування, не стали предметом прискіпливого аналізу, що мало наслідком плутанину у визначенні деяких аспектів в західній думці, а в радянській і пострадянській призвело до появи категорій, які автори цих праць не використовували взагалі.

Головне ж у західній думці полягало в тому що, відносини буржуазного суспільства, в її трактуванні, фіксуються виключно як обмін однієї праці на іншу, що є основою системи відносин цього суспільства. Що стосується такої сторони цінності, як цінність до споживання, то вона з'являється на світ виключно завдяки взаємодії праці з природою, яка дозволяє пристосувати останню форму до безпосереднього споживання людини. З боку ж іншої сторони цінності, для обміну, кількість товарів або послуг, які дає праця, визначаються не як витрати на виробництво товарів, згідно теорії К.Маркса, а як сила покупки – у А.Сміта. Тому, в західних економічних теоріях відсутнє пояснення відносин між людьми, як відносин уречевлених, а з ними і аналіз такого явища як товарний фетишизм.

Виходячи з вище наведеного, вимальовуються висхідні відмінності в трактуванні теорії цінності (вартості) між західною класичною економічною думкою та марксизмом. Перш за все, це розуміння цінності, як відносин між

людьми, що визначає сила покупки, а не уречевлена в товарі праця по К.Марксу. Звідси, по-друге, цінність (вартість) в західній літературі тлумачиться, як відносне поняття, а в марксистський – абсолютне (уречевлена праця). По-третє, визначальними факторами багатства в західній теорії є праця і земля, в марксизмі – фактично, тільки праця. Тому, дія землі, як основного капіталу, береться у К.Маркса опосередковано не як пряма її дія по створенню цінності (західна економічна думка), а результат дії на природу тільки праці. І, нарешті, по-четверте, відносини обміну між людьми, в західній літературі, виступають як обмін праці на працю, а в марксизмі – як уречевлена суспільно-необхідна праця на виробництво товарів.

Розглядаючи теорію розподілу Р.Кантільона, слід констатувати, що визначальними факторами виробництва у нього є праця та земля, що приймають безпосередню участь у створенні багатства. Тому, кожен з цих факторів повинен для свого відтворення компенсувати витрати на виробництво. Наприклад, землі. І тому, хоча мірилом багатства є праця, його розподіл здійснюється по зовсім іншим законам.

Земля – потребує компенсації на витрати по її збереженню та окультуренню (прокладення доріг, розвиток ірригаційних систем тощо), а з іншого боку – принести чистий дохід у вигляді земельної ренти. В сукупності, все що створюється як корисна дія землі, в західній економічній науці виступає як орендна плата.

Капітал, як ще один фактор виробництва, теж повинен отримувати компенсацію за авансування його в засоби виробництва, а, також, додаткові витрати на покращення процесу виробництва, якщо таке має місце (оновлення машин та вдосконалення існуючих технологій, покращення організації виробництва тощо). Результатом цього стає збільшення величини валового прибутку, який за мінусом відмічених вище витрат, отримує форму чистого прибутку.

В подальшому, з часом А.Маршалл виділив ще один (четвертий) дуже важливий фактор виробництва – організацію, який розглядав не тільки

виключно як підприємницький хист, але і в широкому розумінні, як систему організації н території країни охорони здоров'я, політичну систему, тощо, що активно впливає на результати дії сукупності всіх відмічених вище факторів виробництва.

Іншими словами, сторона пропозиції визначається можливостями компенсації витрат виробництва. Тому, в основі ціни пропозиції, власне, і лежать витрати виробництва, а теорія цінності називається теорією витрат виробництва, на відміну від теорії К.Маркса – трудової теорії вартості, де термін «вартість» акцентує увагу на її зв'язок з працею. Крім витрат виробництва, кожен із факторів повинен отримати дохід, який є винагородою за понесені витрати на кожен із цих факторів. Наприклад, підвищення кваліфікації найманого працівника повинно через ринок компенсувати витрати на отримання ним освіти і дати відповідний дохід за більш кваліфіковану працю. Капітал отримує подібний дохід за більш якісні засоби виробництва та дохід у вигляді чистого прибутку. Теж стосується винагороди за збереження якісних характеристик землі та її облагородження. Тому, тут теж розрізняють орендну плату та ренту.

Завдяки Р.Кантільону, вперше в економічній науці, був запропонований поділ суспільства на три основних класи: земельних власників, найманих робітників та підприємців. При чому, два перших класи розрізнялись по типу доходів, як фіксованих. На відміну від них, підприємці отримували нефіксовані доходи, що визначає особливий рід діяльності – підприємництво. Клас підприємців, на його думку, з'являється в період переходу від натурального господарства до бартерного, який приходить на зміну наглядчачам в умовах натурального господарства.

Новим аспектом в економічному аналізі дослідника, як було сказано вище, стала постановка проблеми підприємництва, як особливого роду діяльності людей в умовах ринкового середовища. Він визначав підприємця як того, хто «дає відповідну ціну у місці та часі покупки, з тим щоб потім перепродати по невизначеній ціні». В подальшому, ця проблема стала

відправним пунктом розробки та уточнення цілою плеядою видатних економістів, починаючи з другої половини XVIII ст.

Трьом класам суспільства відповідають три види доходів або, так звана, «теорія трьох рент». Суть її полягає в тому, що фермер, як перший отримувач джерела всіх доходів, є першим платником доходів (рент). Першу – він сплачує земельному власнику, другу, відповідно, – міським підприємцям за їх товари та послуги, а, третя – становить його особистий доход. В подальшому, цей підхід став загальноприйнятим в описі економічної системи багатьох напрямів економічної думки.

Розробка класової структури суспільства поставила перед ним необхідність з'ясування процесу заміщення спожитих матеріальних благ та доходів основних класів суспільства. Однак, деталізація цієї постановки була Р.Кантільона, як відомо, втрачена та розрахунок процесу суспільного відтворення знайшов потім свою деталізацію в «Економічній таблиці» Ф.Кене.

В подальшому він формулює питання грошового обігу, за параметрами маси та швидкості, кредиту, відсотку та його основи, підвищення та зниження відсоткових ставок, зовнішньої торгівлі та банківської справи. Цікавим є його дослідження впливу грошової маси на розвиток суспільства та циклічність. Так, якщо гроші використовуються для безпосереднього споживання, то це тимчасово стимулює зростання багатства, але потім веде до його руйнації (Іспанія та Португалія). В іншому випадку – коли гроші використовуються для інвестування в виробництво, відбувається стрімке економічне зростання країн (Нідерланди та Англія). Це питання було активно використане в працях К.Маркса.

З такого тлумачення, остаточно розсіюються багаторічні ілюзії в історико-економічній науці стосовно наявності у Р.Кантільона меркантилістських поглядів, так як гроші з боку меркантилізму, про що було сказано вище – це мета і сутність багатства, а у відміченого автора – лише засіб для його збільшення, тобто їх фактичне використання в якості капіталу.

Таким чином, підводячи підсумок, можна говорити про те, що історично наукова творчість Р. Кантільона стала проміжною ланкою між донауковим етапом розвитку економічної думки, наприклад, меркантилізмом та початків класичної школи до наукового етапу, представленого, безпосередньо, теорією фізіократів, А.Сміта, Д.Рікардо, Т.Р.Мальтуса тощо. Справедливо оцінюючи вклад дослідника у розвиток економічної науки, В. С. Джевонс вважав його **фундатором західного класичного напрямку економічної думки.**

Література

1. Кантільон Р. Эссе о природе торговли в общем плане // Мирская экономическая мысль. Сквозь призму веков: В 5 т. – Т. I. От зародившейся цивилизации до капитализма / Отв. ред. Г. Г. Фетисов. – М: Мысль, 2004. – С. 260 – 278.
2. Мальтус Т. Р. Принципы политической экономии, рассмотренные в плане их практического применения, 1820 // 25 ключевых книг по экономике. – Изд-во «Урал – ЛТД», 1999. – С. 138 – 154.
3. Маркс К. Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2 – е изд., - т. I. – т. 23. – С. 43 – 784; т. II. – т. 24. – С. 31 – 596; т. – III. – т. 25. ч. I. – С. 29 – 505, т. 25. ч. II. – С. 3 – 458.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки»: В 3 т. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. – Т. I – III.
5. Меркантилизм / Под ред. И. О. Плотникова. – Л.: Соцэкгиз, 1935. – 340 с.
6. Петти В., Смит А., Рикардо Д., Кейнс Дж..М., Фридман М. Классика экономической мысли. – М.: Эксмо-Пресс, 2000. – 896 с.
7. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А. Р. Ж. Тюрго, П. С. Дюпон де Немур. – М.: Эксмо, 2008 – 1200 с.